

Богдан Карнаух

КАРНАУХ Богдан Петрович — здобувач кафедри вищої математики Полтавської державної аграрної академії. Сфера наукових інтересів — філософська антропологія, антропософія.

ПРАГНЕННЯ ДО ВИНЯТКОВОСТІ ЯК ВНУТРІШНЬООСОБИСТІСНИЙ КОНФЛІКТ

Кожен волів би бути винятком, а не правилом.

У статті досліджується — внутрішній світ людини, зокрема його мотиваційна сфера. Предметом аналізу є внутрішньоособистісний конфлікт, джерелом якого є прагнення бути винятком. Досліджуваний феномен автор називає конфліктом винятковості. З'ясовується етіологія цього конфлікту, послідовність його розгортання й моделі поведінки суб'єкта-носія конфлікту. У підсумку дослідження автор вирішує проблему конфліктної свідомості, пов'язавши її з розумінням істини й самоактуалізації.

Ключові слова: *мотивація, внутрішньоособистісний конфлікт, винятковість, конфлікт винятковості, самоактуалізація, істина.*

Людина — це свобода, що прагне. Головною якістю людського існування, власне його людськістю є вільне прагнення, поривання, прорив. Недаремно Г. Гегель писав, що «людина від природи ніколи не буває тим, чим вона має бути» [2, с.61]. Саме тому їй слід прагнути. Як зазначав Ж.-П. Сартр, «людина — це істота, що спрямована в майбутнє й свідомо того, що проєціює себе в майбутнє... Людина — це проєкт людини» [6]. Саме тому їй слід утілити цей проєкт, або ж інакше — здійснитися. У

концепції видатного американського психолога А. Маслоу потреба самоактуалізації увінчує вершину піраміди людських потреб [5]. Тільки невтамована спрага самоздійснення і постійні діяльнісні шукання її вдовольнити роблять людиною.

Сутність самоактуалізації в тому, аби пізнати себе зсередини і знайти назовні. Проте шлях самопізнання й самовтілення не є гладким і рівним. Людина — це згусток вільної інтенції. Тож буває, що ця інтенція скеровується хибно, слідує примарам оманливих цінностей. Однією з таких примар є винятковість: блукаючи просторами власної свободи, свідомість натрапляє на думку, що бути — означає відрізнятись. Відчайдушна боротьба внутрішньої людини з цією сугестивною ідеєю і є предметом дослідження цієї статті.

Проблема шукання винятковості в літературі найгостріше була поставлена Ф.М. Достоєвським у романі «Злочин і покарання». Однак, подібно до того як теорема Піфагора є лише окремим випадком більш загальної теореми косинусів, так і доля Родіона Раскольнікова є лише одиничною й доволі «прямокутною» спробою розв'язання глобального антропологічного конфлікту винятковості.

Коли говорити науковим стилем, то предметом цього дослідження є внутрішньоособистісний конфлікт, джерелом якого є прагнення до винятковості. Досліджуваний феномен поійменовано *конфліктом винятковості*.

Додержуючись логіки наукового аналізу, насамперед потрібно дати визначення *винятковості* як об'єкта прагнення, відмежувавши її від суміжних категорій «особливість» та «неповторність». Видається доцільним зробити це на прикладі метафоричної моделі.

Уявімо набір кульок для гри на американському більярді. Червона кулька з цього набору відрізняється від інших своїм кольором та номером. Вона є неповторною в заданій множині. Проте, вона є настільки ж особливою і неповторною, наскільки особливими й неповторними є всі інші кольорові кульки,

які так само мають свій унікальний колір і номер. Тому в розмаїтті кольорових кульок можна відстежити одноманітність, яка виявляється в *рівновеликому* значенні їх індивідуальності. Натомість біла кулька відрізняється від інших однотономністю свого забарвлення й відсутністю номера. Множина всіх інших кульок порівняно до білої є відносно одноманітною, тобто слугує фоном, на тлі якого, біла кулька є винятком.

Отже, стосовно до порівнюваних категорій різниця кольорових кульок між собою є *особливістю*, неповторністю кожної з них, а різниця між білою та кольоровими кульками є *винятковістю* білої кульки.

Кожна людина є неповторною й особливою як за своєю фізіологічною будовою та генетичним кодом, так само й за темпераментом та характером. Така *особливість* і неповторність не може бути об'єктом прагнення: вона й так існує як очевидна даність. Не можна прагнути того, що вже існує. Тому, об'єктом прагнення може бути лише *винятковість*, як зверхність над середовищем.

Винятковість, що до неї прагне суб'єкт названого конфлікту, як правило, не є всеохоплюючою — зазвичай вона обмежується певною сферою духовної або матеріальної діяльності. Прагнення до абсолютної винятковості характерне лише для акцентованих осіб зі значною дисфункцією здатності до реалістичної самооцінки й адекватного сприйняття навколишньої дійсності.

Зі сказаного слідує, що **прагнення до винятковості** — це інтенційна спрямованість людської свідомості на досягнення такого стану речей, за якого індивід у контексті певної сфери духовної або матеріальної діяльності володіє таким набором характеристик та їх параметрів, за якого всі інші елементи його середовища могли б бути охарактеризовані як відносно одноманітні.

Наведене визначення містить дві змінні: а) сфера духовної або матеріальної діяльності; б) середовище. Значення цих змінних у кожному випадку визначається за розсудом суб'єкта прагнення — індивід сам обирає сферу діяльності (як якісний па-

раметр бажаної винятковості) та середовище (як її кількісний параметр). Так, до прикладу, кожен вільний обирати, чого прагнути: бути винятковим скрипалем, чи винятковим математиком, так само як і те, бути йому винятковим (скрипалем/математиком) у масштабі міста, країни, чи досягати світових вершин.

З'ясуємо тепер, як зароджується внутрішньоособистісний конфлікт винятковості, та як відбувається його розгортання у світі суб'єктивно-реального.

Специфіка цього конфлікту полягає в тому, що вектору прагнення передують точка його початку — уявна констатація того, що винятковість уже досягнута, або з якихось причин уже існує, не потребуючи досягнення. Як це не дивно, але конфлікт, змістом якого є будь-що прагнення стати винятком, починається з декларації винятковості, так наче вона вже наявна. Іншими словами, він починається не із запитання та міркувань, а з безмотивного ствердження. До речі згадати К. Льюїса, який писав, що тільки «самовпевнена тарабарщина» підсвідомого, а не аргументи раціонального утримують людину подалік від істини [4, с.11].

Розгортання конфлікту винятковості відбувається через послідовність таких етапів:

1. Презумпція винятковості. Як відзначалося вище, усе починається з того, що індивід констатує винятковість *a-priori* як власний атрибут. На рівні свідомості ця стадія зводиться до формули «Я не такий як усі» з відтінком підсвідомого контексту: «Я кращий за інших». Тут іще немає внутрішньо особистісного конфлікту, однак виникає загроза конфліктів міжособистісних та конфліктів між індивідом і групою.

2. Запитання про причину винятковості. На цьому етапі суб'єкт, який раніше «інстинктивно» вірив у свою винятковість задається питанням про її підставу (причину). Зміст цього етапу зводиться до запитання себе: «А чим я відрізняюся від інших?». При цьому, як було описано вище, індивід не задовольняється притаманною від природи неповторністю,

оскільки значення такої неповторності рівновелике для усіх людей. Мисленнєвий пошук сфер діяльності та середовищ, у яких могла б бути констатована винятковість, не дає задовільних результатів: об'єктивна оцінка самого себе й середовища дає змогу зрозуміти, що в будь-якій сфері діяльності є інші, які досягли вищих результатів чи більшого успіху. Такі міркування вступають у протиріччя із твердженням, що висловлювалося на першій стадії. Колізія між твердженням власної винятковості та міркуваннями про її причину породжує третю стадію, на якій власне й виникає внутрішньоособистісний конфлікт, що названий нами конфліктом винятковості.

3. Винятковість як мотив. У підсумку попередніх двох стадій складається ситуація, коли індивід: а) усвідомлює винятковість як предмет свого прагнення, як щось необхідне; б) розуміє, що він не володіє бажаною властивістю в теперішньому часі. Суперечливість цих тверджень у своєму діалектичному розвитку призводить до того, що винятковість постає внутрішнім поштовхом, імпульсом, спонуканням до дії та обґрунтуванням її доцільності, тобто перетворюється на стійкий мотив життєвої активності.

З'ясувавши етіологію конфлікту винятковості, перейдемо до розгляду сценаріїв поведінки суб'єкта-носія такого конфлікту. Умовно вони можуть бути зведені до таких моделей:

Сліпа віра. Індивід не виводить проблему винятковості із сутінок підсвідомого на світло раціонально-свідомого. Іншими словами, особа, за такої стратегії, просто не задається питанням про причину своєї інстинктивної віри у власну винятковість, сліпо довіряючи «самовпевненій тарабарщині» фрейдівського Воно (Id). Як наслідок, перебуваючи у стані латентної передконфліктної фази *констатації винятковості*, суб'єкт не переходить до наступної стадії *міркування*. За такої поведінкової моделі внутрьошно особистісний конфлікт не виникає. Проте такий стан речей не можна вважати бажаним, оскільки перебуваючи в подібній «гармонії» із собою, людина

вступає в конфлікт із дійсністю та оточуючими. Віра у власну винятковість перетворюється в конфліктогенну (стосовно до оточуючих) акцентуацію характеру владно-домінуючого або незалежно-домінуючого спрямування у поєднанні з відсутністю будь-яких дійсних ознак лідерства, успішності чи інших переваг навіть у межах найвужчого обсягу середовища.

Формальна винятковість. За такої стратегії в якості плацдарму боротьби за винятковість обирається суто формальна, зовнішня, незмістовна сторона людської взаємодії. Особа, яка послуговується такою стратегією, намагається виділитися за допомогою екстраординарного зовнішнього вигляду, особливостей мови (не в кращому розумінні), демонстрованих атипових уподобань в мистецтві, літературі тощо. Причому такі уподобання насправді можуть бути штучними, внутрішньо не імпонувати цій людині, а використовуватися лише як маска винятковості для позиціонування себе в середовищі. Така поведінка породжує розбіжності між внутрішньою особистістю й позиціонованим у середовищі образом. Будучи нечесною до самої себе, така людина намагається не *бути*, а *здаватися*, втрачаючи тим самим повноту й справжність життя. Через свою легкодоступність ця стратегія широко розповсюджена серед молоді, для якої питання винятковості стоїть особливо гостро. Нерідко знаходить свій вияв шляхом формування так званих субкультур.

Хіть успіху. Зміст цієї поведінкової моделі полягає в тому, що індивід, усвідомивши винятковість як предмет свого прагнення, намагається реалізувати таку інтенцію в дійсності, обравши для цього певну сферу матеріальної діяльності. Під «матеріальною діяльністю» маємо на увазі все те, що можна назвати *виробництвом* в найширшому трактуванні цього слова: власне виробництво, науку, мистецтво тощо. Конфлікт винятковості для особи, що обрала таку стратегію, зовні втілюється в постійній боротьбі за досягнення найвищих показників в обраній галузі виробництва. Така стратегія є найбільш конструктивною за своїми зовнішніми наслідками. Людина,

що буде свою поведінку за цією концепцією, досить часто стає фахівцем високого рівня, результати діяльності якого є якісними та суспільно корисними. Проте з точки зору психології особистості, проблема патологічної конфліктної свідомості не зникає. «Яка користь людині, якщо й світом усім заволодіє, душу ж свою погубить?» (Мк. 8:36).

Регалії винятковості. Обравши таку модель поведінки, індивід скеровує свої зусилля не на досягнення предметної (дійсної) професійної винятковості, як це було характерно для попередньої моделі, а на здобуття її зовнішніх атрибутів — «регалій винятковості»: слави, багатства, влади. За цієї стратегії винятковість як мета редукується до її зовнішніх «симптомів». Така людина не переймається якістю своєї роботи чи значущістю її результатів і не гребує жодними засобами для досягнення бажаних характеристик, послуговуючись принципом «мета виправдовує засоби».

Моральний снобізм. Зміст «морального снобізму» полягає в тому, що предметною областю для досягнення винятковості обирається сфера духовної діяльності. Під сферою духовної діяльності розуміємо такий вимір людського буття, у межах якого всі вчинки оцінюються з позиції їх відповідності моральному ідеалу, в рамках дихотомії добро/зло, чеснота/гріх. Тож, людина, що обрала таку стратегію воліє бути найдоброчеснішою та найправеднішою з усіх. А чому б і ні? Здавалося б, непогана мета. Та от у чому річ: для моральної оцінки скоєного важить не лише зовнішня сторона поведінки, але і її мотиви. Як писав Г. Гегель, «моральність насамперед стосується умонастрою й вимагає, щоб учинок робився з поваги до обов'язку» [2, с.55]. Єдиним допустимим мотивом морального вчинку, на думку І. Канта, є почуття обов'язку та повага до святості закону [3, с.183-198]. Тому зовні доброчесні вчинки, які породжені жагою бути кращим за інших, суперечать духові моралі. Прикметно, що на цьому наголошували не лише класики німецької філософії, але й Святе Письмо. Як тут не згадати Бі-

блійної притчі про митаря і фарисея: «Хвалю Тебе Боже, що я не такий як інші люди: грабіжники, кривдники, прелюбодійні» — молився фарисей, і не знайшов виправдання (Лк. 18:11).

Девіантна винятковість. За такої стратегії суб'єкт прагне довести свою винятковість шляхом вчинення актів девіантної поведінки, демонструючи при цьому зневагу до загальноприйнятих цінностей суспільства. Спектр мотивованих таким прагненням девіацій досить широкий: від умисного порушення правил етикету до вчинення злочинів, що супроводжуються особливою зухвалістю. На рахунок такої стратегії слід віднести й убивство Олени Іванівни в уже згадуваному романі Ф.М. Достоєвського.

Певна річ, наведені стратегії не виключають одна одну, вони можуть поєднуватися, утворюючи змішані поведінкові моделі. Утім жодна з названих моделей поведінки не є вирішенням конфлікту, навіть попри те, що зовні вона може мати допустимі, чи навіть бажані наслідки, як наприклад *Хіть успіху*. Кожна така стратегія — це вираження конфлікту назовні, його *екстеріоризація*, а не розв'язання. Жодна модель поведінки не знімає внутрішньої напруженості й не припиняє драматичної боротьби всередині особистості.

Сказане пов'язано насамперед з тим, що хибною була найперша, відправна точка, з якої все почалося, — саме прагнення до винятковості. Не можна дістатися мети, коли з першого кроку став на хибну дорогу. Це дає підстави стверджувати, що феномен, який ми поїменували конфліктом винятковості, є патологією. Це нездорове відхилення в мотиваційній сфері особистості.

Навіть безвідносно до моральної оцінки такого прагнення, конфлікт винятковості має негативні *психічні* наслідки. Цей конфлікт стає причиною прихованої хронічної депривації, позаяк повністю вдовольнити жагу винятковості неможливо; переживається як стан напруженості, неспокою з характерним відчуттям постійних перегонів і нездорової конкуренції. Суб'єкт цього конфлікту, постійно порівнюючи себе з іншими, заздрить їх успіхам і злорадіє невдачам.

Та з точки зору психології проти цих проявів є «знеболювальний» засіб. Так, дієвим засобом є диверсифікація сфер творчої активності. Можна, наприклад, бути кращим піаністом серед лікарів і водночас кращим лікарем серед піаністів. Хоч на перший погляд цей прийом і здається простим, та його цінність у тому, що людина, яка має різні сфери інтересів, не відчуває себе *поглиненою*. У неї немає відчуття того, що вона вся цілком поглинена виром однієї сфери предметної діяльності. Завжди є якась частинка її єства, що в цей вир не втягнута, вільна від нього, поза ним. Це дає відчуття окремішності, винятковості в цьому вирі, і разом з тим створює умови для творчого взаємозбагачення двох іпостасей особистості. Однак слід підкреслити, що незважаючи на те, що цей прийом і справді діє, він є лише «знеболювальним» і «лікує симптоми замість хвороби». То як же бути з причиною конфлікту?

Вище ми вказали, що, на наш погляд, саме прагнення до винятковості є хибним спрямуванням. Однак голе заперечення не є конструктивною критикою: сказавши «а», слід сказати й «бе».

Уважаємо, що мав рацію М. Бердяєв, коли писав, що «особистість — це абсолютний екзистенціальний центр» [1, с.28]. Стверджуючи так, маємо на увазі, що кожна особистість *для себе* є центром. Тому немає жодного сенсу в тому, щоб постійно озиратися на інших, заздрити, засуджувати, злорадіти. «Ти хто такий, щоб судити чужого раба?» — запитує Апостол (Рим. 14:4). Єдине, що важить — так це те, аби прожити *власне* життя не даремно, наповнити його змістом, здійснитися в ньому, або, як це називає А. Маслоу, — самоактуалізуватися.

Людина, що самоактуалізується, постійно знаходиться в процесі самоздійснення, дивлячись на неї хочеться згадати заклик Ніцше: «Так стань же тим, ким ти можеш стати!» [5]. Така людина сповідує «мораль прагнення, предметом якої є намагання якнайкраще використати своє коротке життя» [7, с.28]; «вона націлена до досконалості, до все більш повного розвитку своїх унікальних можливостей» [5]; у кожній

справі, що вона робить і в усьому житті прагне зробити все можливе, або, як кажуть англійці, «to do his best».

Іншими словами, ядром мотиваційної сфери має бути прагнення до самоактуалізації, а не до винятковості, націленість на те, щоб *здійснитися*, а не *виділитися*.

Однак варто зауважити, що сказане вище не слід потрактувати як виправдання егоцентризму, бо самоактуалізація можлива лише через служіння [5]. «Егоцентрична самозамкнутість і зосередженість на собі, неможливість вийти із себе і є перворідним гріхом, що заважає реалізувати повноту життя особистості, актуалізувати її сили» — стверджує М. Бердяєв [1, с. 47]. Єдиним шляхом до самоздійснення є творчість у найширшому розумінні цього слова, творчість, сповнена почуття власної затребуваності й того, що ти змінюєш світ на краще. У такій творчості людина зосереджена не на собі, а на справі, яку вона робить, або, мовою Г. Гегеля, має на увазі «субстанціональне замість власної акцидентальності» [2, с.37]. Лише людина, що цілковито віддається справі, не тільки досягає найвищих результатів, а й наповнює своє життя змістом, відшукуючи в кожній його миті присутність високої ідеї. Ідеї, що розриває кайдани сірої буденщини з її дріб'язковими клопатами й безцільною метушнею, ідеї, яка робить людину долученою до світотворення, причетною йому.

Насамкінець треба сказати, що конфлікт винятковості нерозривно пов'язаний з поняттям істини в найбільш масштабному її трактуванні. Істина — це сходження до ідеалу, це асимптота, це прагнення. І в цьому прагненні можна виділити щонайменше три рівні: 1) прагнення до відповідності між думкою й словом, або *чесність*; 2) прагнення до відповідності між словом і дійсністю, або *правда*; 3) прагнення до відповідності між дійсністю й моральним законом — законом прагнення, законом самоздійснення, або *метаправда*, тобто істина в моральнісному аспекті. І щодо всіх цих рівнів справедливим буде сказати, що істина — це виняток. Адже з безлічі слів лише одне

найбільш влучно відбиває те, що маємо на гадці, із безлічі висловлювань лише одне найточніше описує дійсність, із безлічі варіантів як повестися лише один найбільше допасований прагненню прожити життя не даремно. Тож ось вона де, біла кулька з більярдного набору. Подібно до неї, істина — це виняток у розмаїтті неправд. Тож оминув тенета конфлікту винятковості всякий, хто чинить істину, зміст якої в тому, аби здійснитися, утілитися, творити й прожити це життя не даремно.

Література

1. *Бердяев Н.* Философия свободы [Текст] / Н. Бердяев. — М. : АСТ МОСКВА, 2010. — 319 с.

2. *Гегель Г.В.Ф.* Философская пропедевтика [Текст] : пер. с нем. / Г.В.Ф. Гегель // Работы разных лет : в 2 т. [сост., общ. ред. А.В. Гулыги]. — М. : Мысль, 1971. — Т.2. — С. 7–209.

3. *Кант И.* Критика практического разума [Текст] : пер. с нем. / И. Кант // Сочинения в 6 т. — СПб. : «Наука», 2007. — Т.4, Ч.1,2. — С. 121–258.

4. *Льюис К.С.* Письма Баламута [Текст] : пер. с англ. / Клайв Стейплз Льюис // Любовь. Страдание. Надежда: притчи, трактаты. — М. : Республика, 1992. — С. 11-69

5. *Маслоу А.* Мотивация и личность [Электронный ресурс] / А. Маслоу ; [пер. с англ. А.М. Татлыбаевой] // Психологическая библиотека Киевского Фонда содействия развитию психической культуры. Режим доступа : <http://psylib.ukrweb.net/books/masla01/index.htm>

6. *Сартр Ж.-П.* Экзистенциализм — это гуманизм [Электронный ресурс] / Жан-Поль Сартр ; [пер. с фр. А.А. Санина] // Психологическая библиотека Киевского Фонда содействия развитию психической культуры. Режим доступа : <http://psylib.ukrweb.net/books/sart01/index.htm>

7. *Фуллер Л.Л.* Мораль права [Текст] / Лон Л. Фуллер ; пер. с англ. Т. Даниловой ; под ред. А. Куряева. — М. : ИРИСЭН, 2007. — 308 с.

Карнаух Б. П.

**Стремление к исключительности
как внутриличностный конфликт.**

В статье исследуется — внутренний мир человека, его мотивационная сфера. Предметом анализа является внутриличностный конфликт, источником которого есть стремление быть исключением. Исследуемый феномен автор называет конфликтом исключительности. Определяется этиология этого конфликта, последовательность его развития и модели поведения субъекта-носителя конфликта. В заключительной части исследования автор решает проблему конфликтного сознания, связав ее с пониманием истины и самоактуализации.

Ключевые слова: мотивация, внутриличностный конфликт, исключительность, конфликт исключительности, самоактуализация, истина.

Karnaugh B. P.

Intention of Exclusiveness as Intrapersonal Conflict.

The inward man is in the focus of the research, in particular his motivational sphere. The subject matter is the intrapersonal conflict caused by the intention to be exclusion. The analyzed phenomenon is named 'the conflict of exclusiveness'. The author exposes etiology, genetic sequence of the conflict and describes the range of behavioral patterns of conflicts subject. In the conclusion the author resolves the problem of conflict consciousness in the light of self-actualization and understanding the truth.

Key-words: motivation, intrapersonal conflict, exclusiveness, the conflict of exclusiveness, self-actualization, truth.

Надійшла до редакції 14.011.2011 р.